

DOKTORI (Phd) ÉRTEKEZÉS
Tézisfüzet

Ritter György

*„Oh, Vaterland, warum liebt Du es geschehen?
Ó, hazánk, miért hagytad, hogy ez így legyen?”*

A magyarországi németek
alávetettségi narratívája az Észak-Dunántúlon
(1940–1970)

PhD-disszertáció tézisei

Témavezető:
Dr. habil. Vitári Zsolt

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18–20. században”
Doktori Program
Pécs, 2023

Doktori iskola: Interdiszciplináris Doktori Iskola

Tudományág: történettudomány

Doktori iskola vezetője: Pálné Prof. Dr. Kovács Ilona
akadémikus, egyetemi tanár

A doktori program vezetője: Dr. habil. Bánkuti Gábor PhD,
egyetemi docens

Témavezető: Dr. habil. Vitári Zsolt PhD, egyetemi docens,
intézetvezető, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és
Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet,
Modernkori Történeti Tanszék

I. A doktori értekezés tárgya, célkitűzései és felépítése

I.1. A kutatás előfeltevése, a téma meghatározása

Doktori értekezésem legfőbb célkitűzése volt, hogy tapasztalati kereteből mutassa be a magyarországi németek 20. századi megpróbáltatásainak történetét. Ehhez a tartalmi célhoz hasonló formai, tehát empirikus módszert választottam: a munka megírását tematikus terepmunka, oral history-gyűjtés előzte meg. Az interjúk felvételénél olyan magyarországi németeket kerestem fel, akiknek emlékei voltak az 1930–1990 közötti időszakról és arról beszélni is hajlandóak voltak. Előfeltevésem volt, hogy olyan terület járjak végig, amelyet viszonylag keveset kutattak még. Így esett a választásom az Észak-Dunántúl német közösségeire. Nem közigazgatási, hanem kultúrtájak szerint (Börzsöny, Gerecse, Vértes, Bakony, Balaton-felvidék, Moson, Burgenland) osztályoztam az interjúkat. Céлом volt *a telítettség elérése*, vagyis addig gyűjtöttem az interjúkat, amíg újabb és újabb e kultúrtájakra jellemző társadalomtörténeti fordulatokról szóló történeteket nem tudtam feltárni. Amikor úgy éreztem, ezek az események már csak ismétlődnek a közlésekben és nem mutatkozik újabb eredmény, befejezetnek tekintetem a gyűjtést.

I.2. A terepmunka és feldolgozás

2012 és 2014 között rögzítettem az interjúkat. A beszélgetésekhez meghatározott kérdéssorokat állítottam össze, amelyeket az adott község, vagy közösség ismeretében változtattam. Így 66 község 173 interjúját gyűjtöttem fel. Az előzetes elemzések és kitételek után, a 162 elemezhető interjú került kiértékelésre, amelyek 62 településről származtak.

Az interjúk kérdéseit kilenc nagy csoportba osztottam: identitás, integráció, háború, szovjet deportáció, elűzés – esetenként: németországi tartózkodás, visszaszökés –, magyarországi reintegráció, paraszttalanítás, kötődések megváltozása.

Az interjúalanyokhoz „nyomozással” jutottam el. A településeken az illetékes nemzetiségi önkormányzatokat kerestem fel, azzal a feltételezéssel, hogy e testületek tagjai bizonyosan közösségük legjobb ismerői. Ez a módszer eredményre is vezetett és a további alanyokhoz – ha szükség volt – már a beszélgetőtársakon keresztül jutottam el. Az interjúk értékelése, lejegyzése és legépelése 2015–2016 között zajlott le. A narratív feldolgozást és a disszertáció gerincét adó elemzést 2018 és 2020 között írtam meg.

Már a gyűjtés során is kikerekedett, hogy legélénkebben a 1940 és 1970 közötti időszakra emlékeztek a közlők, ezért a disszertációm által átfogott korszak is ez az időszak.

II. A kutatás módszere

II.1. A disszertáció elemzéseinek céljai

Doktori értekezésem célja, hogy bemutassa, a magyarországi német nemzetiség *hogyan élte meg* a háborút és az utána következő elűzéseket, jogfosztásokat, társadalomtörténeti fordulatokat, ezeknek milyen súlypontjai voltak, hogyan hatottak egymásra – hiszen az események következményei rányomták bélyegüket a német kisebbségi létre, ami a mai napig érezhető.

Célom volt, hogy a közléseket narratív formába öntsem. Vizsgáltam, hogy ezeknek a súlypontoknak milyen egyéni, közösségi emlékezete volt és vajon ez az emlékezet feszültségben áll-e a történeti összefoglalókkal, levéltári

forrásokkal. Céлом volt továbbá az értékmegőrzés és egy olyan *derivátum létrehozása*, amely a magyarországi németek *saját megélésén* alapszik. Ebből következik a formai célom is, nevezetesen, hogy kíváncsi voltam arra, lehetséges-e tudományosan összefoglalni ezeknek az évtizedeknek az emlékeit, milyen minőségű kollektív emlékezés jön létre ezzel.

Felmerült a kérdés, hogy miért pont az *oral history*-t választottam e kutatás módszertanának, mikor rengeteg levéltári forrás, mikrotörténeti és tapasztalattörténeti alap állna rendelkezésre. Egyrészt az utolsó alkalmak egyikének mutatkozott, hogy egy interjúgyűjtést még el lehessen végezni. Másrészt az *oral history a hogyan történt* kérdésre adhat választ. A magyarországi németek esetében ez az „elválás” a többségi nemzettől a 2. világháború záróakkordjánál és az elűzésnél (1946) történt meg. Az ezután következő történelmi események differenciáltan jelentek meg. A régiók közti eltérő kötődésekről és identitásokról kevés írásos anyag és feldolgozás maradt fenn, ez is indokolta az *oral history* módszertanának választását.

A 2. világháború frontmozgásai jól dokumentáltak, de a szovjet deportáció és a kényszer-, illetve háttérmunkákra hurcolt személyeket érintő források (az utóbbi évek kutatásai ellenére) hiányosak, tehát itt is relevánsnak tűnt az *oral history* felhasználása.

Az elűzés folyamata szinte minden településen máshogyan zajlott le. Ezeknek a tapasztalatoknak a gyűjtése és a visszaszökések levéltári forrásainak a hiánya szintén indokolta a disszertációban feldolgozott gyűjtést. Végül a kolhozosításnak, a kommunista diktatúra retorzióinak interjúk módszerrel rögzített élményei is publikálható eredménnyel kecsegtettek.

A harmadik indok pedig az volt, hogy az *oral history* segítségével olyan egyéni narratívákat gyűjthetünk, melyek összehasonlítása a lokális jellegű elbeszélések hasonlóságait és különbözőségeit is feltárhatja. *A célom az volt, hogy azt a múltat láttassam, amit az interjúalanyok is megélték*; az összehasonlítással pedig a rejtett struktúrákat próbáljam felfejteni. A személyes forrás talán legelemibb haszna, hogy elbeszélője több korszakot is megélt (különösen igaz ez a 20. századra), s erről tapasztalata is van. Hipotézisem szerint a magyarországi német kultúra szocioökonómikus környezetében a lokális jelleg dominált, ezért minden helyváltoztatás kulturális erodációt okozott. Ezen helyváltoztatások (elűzés, munkavállalás stb.) a migrációval köthetők össze, nagy részük a hatalom kényszerítése mellett.

Indokaim között még azt is le kell szögezmem, hogy a magyarországi németek kultúráját – minden írásbeliségének ellenére – verbális kultúrának láttam, ahol a szóbeli közléseknek még akkor is nagyobb súlyuk van, ha azokat a közlők nem az anyanyelvükön adták elő.

Disszertációm célja egyfelől – a gyűjtött életinterjúkon keresztül – az itt vázolt folyamat (a jogfosztások következtében széttöredezett életforma és ennek közvetlen ökonómiai hatásai) bemutatása (közlése), illetve (forrás)elemzése. Másfelől pedig annak az identitásmunkának a részletes feltérképezése, amely a háborúval és az elűzéssel megtörte a magyarországi németek magyar nemzethez kötődő identitását, s amely a hatvanas, hetvenes években újra konstruálódott.

Munkám ezen aspektusát nevezem vertikálisnak, azaz időben egymás alá rendeződő események sorozatának, amelyben a kulturális attitűd egyre soványabb lesz. A magyarországi németek általam vizsgált életinterjúiban a jogfosztások és a kulturális erodáció felértékelték a

történelmi tudatot. Egyszerűbben kifejezve: azon családok, amelyek a jogfosztásokat megélték, erősebb történelmi tudattal rendelkeztek a 20. század közepének történelméről, mint az azt megelőző korszakokról. Ez családi szinten is tetten érhető: a dédunoka részletesen elmeséli dédnagymamája történetét a szovjet deportálásról, de a dédnagymama még saját dédszülei nevét sem ismerte. A vertikális időbeli szálhoz tartozik egy horizontális szál, ez esetben a lokális tér vizsgálata.

II. 2. A disszertáció módszere, az élményszerveződés elemzése

Dolgozatom módszertana szempontjából talán az egyik legfontosabb a narratíva tisztázása. A modern és posztmodern történelemszemlélet egyik legnagyobb újítása, hogy kritizálta a hagyományos lineáris elbeszélést. Az *oral history* azokhoz a módszertanokhoz tartozik, amelyek ezeket a rendszereket vitatják, kiemeli az eseményeket az időbeliségükből. Én mégis a lineáris elbeszélést választottam disszertációm gerincének, amitől sokszor eltérek a párhuzamosságok kedvéért. Egyrészt azért, mert a mentális tudat és az emlékezés is így épültek egymásra. Az időbeliség, a dolgozat horizontális dimenziója sokkal jobban megmutatja a személyes történetek különbözőségét. Az interjúk készítése is indokolta e döntést, hiszen ott sem lehetett ugrálni az időben, annak ellenére, hogy alanyaim ezt többször megtették.

Kutatásom alapja tehát az, hogy „mezzo” szintű vázlatát adjam egy nemzetiségi közösség (közösségek) széthullásának, szubjektív forrásokon keresztül. Annak ellenére, hogy minden alany saját társadalomtörténettel és történelemmel rendelkezett, mégis egyazon közösségben

értelmezte magát. Az *oral history* segítségével a történelem mozgásáról, élményeiről szerettem volna parabolát adni. Minden beszélgetést életinterjúként kezeltem és rögzítettem. Ez azt jelenti, hogy nemcsak az elbeszélő konkrét életrészeire kérdeztem rá, hanem – még ha eltérő arányokban is – teljes életpályájára voltam kíváncsi. Úgy vélem, hogy a teljes elbeszélés koordinátáiból lehet értékes következtetéseket levonni. Ennek haszna a közlések során többször be is bizonyosodott. Például a szakirodalomban többször elhangzott már az a „vád”, hogy a németek visszaemlékezései szerint a *Volksbund* olykor ártatlan kulturális szervezetként működött. Ám sokszor nem tették hozzá a szerzők, hogy vajon gyermek-, serdülő-, vagy felnőttkorára emlékezett-e akkor vissza a beszélő, amikor ezt jellemzést mondta. Munkámban a párhuzamos, különböző korú és szerepű (tag, vezető) közlők történeteiből is követhető ívet tudtam bemutatni a Volksbundról, amely valóban kulturális szervezetből jutott el a nemzetiszocialista egyesületté válásig. Ám nem a kiragadott részletek, hanem az egymással kölcsönhatással lévő beszélgetések alapján tudtam ezt a képet felvázolni.

Tehát a *beszélgetések közléseit olyan dialógus alapján megszületett történelmi forrásnak tekintem, amelyben a közlő orális önreprezentáció szándékával osztotta meg életpályáját. Az önéletrajzi mozzanatokat ebben a diskurzusban fikciónak tekintem, vagy olyan felismerhető elemnek, amely empirikus analízis során lehámozható az elbeszélő „szövegekről” és ezzel együtt megfelelő elemzéssel történelmi forrásértékkel bír. A személyek elbeszélését – megfelelő kritikával szemlélve – koherens eseménytörténetnek látom.*

A felvett adatállomány a statisztikai elemzés elveinek szinte egyikét sem elégíti ki. Reprezentativitásról nem, tudományos „telítettségéről” részben beszélhetünk.

II. 3. A doktori értekezés szerkezete

Az értekezés szerkezetében keretes. Ezt a keretet megelőzi egy, az *oral history* módszertanát, lehetőségeit bemutató elméleti alapvetés, a kutatás célját felvázoló fejezet, illetve az interjúalanyok szociális helyzetét bemutató és elemző epizód. Ezen fejezetek megalapozói az interjúkban elbeszélte történeteknek, azok értelmezési kereteinek. A társadalmi beágyazottság és az emlékezés jellemzői nélkül nem működnének az elemzés részletei.

A fő fejezeteket a többségi társadalom által befolyásolt identitási és integrációs fejezet nyitja, illetve az ezek évtizedekkel későbbi megváltozását elemző fejezet zárja. E kontraszt adja a disszertáció azon fő következtetését, hogy milyen identitásmunkát hajtottak végre az elbeszélők annak érdekében, hogy a társadalom tagjai maradjanak.

Munkámnak az időkeretét is az identitásváltozás szabta meg, vagyis az 1940 és 1970 közötti időszak nem egy kanonikus időkeret. Az interjúkat rendezve a tapasztalatom az volt, hogy az elbeszélésekben az identitás a *Volksbund* tevékenységével törik meg. A következő évtizedekben a jogfosztások ezt az identitást erőszakosan alakították és a paraszttalanítás után ért egy olyan megváltozott „nyugvópontra”, amellyel indokolni tudtam az időkeret lezárását. A dolgozat „korszakolása” tehát hipotetikus, nem kőbevésett, hiszen az emlékezés jóval 1940 előtti és 1970 utáni gyakorlatokat is érint.

Az identitás fejezetét a 2. világháború komplex sorsai mutatják be. Ezeknek első köre a *Volksbund* és az SS-toborzások/sorozások eseménysorát tárgyalja. A *Volksbund* színéváltozása jól nyomon követhető a közlésekből, valamint

az, hogy más kulturális egyesületnek alig volt mozgásteret a településeken.

A *front* eseményeinek összehasonlítása, elemzése egy összeomlási folyamatot érzékeltet. Ebben nemcsak az állam szervei, hanem az emberi kapcsolatok is feloldódnak. A civil fronttörténekek a megéléstörténetei egy *élet-biztonság* tapasztalatának az elvesztésének állomásait tárják fel. Élesen ellentétben vannak ezek a *fronton harcolt katonák* történeteivel, akik magukat hősnak állítják be: a szörnyűségek bemutatásánál inkább lelki emelkedéseket interpretáltak a közlők. A 2. világháborút tagláló fejezetekben ez a kettősség egy egyedi, új narratívával közelít a háborús események bemutatásához.

A magyarországi németek első kitelepítési hulláma az a *háborús evakuálás* volt, mely során a német hadsereg alakulatai Ausztria, Csehország és Németország különböző tájaira telepítették a menekülőket. Ezt nevezem „háborús kitelepítésnek”. Ennek több formáját mutatom be, az önkéntes jelentkezéstől az erőteljes kényszeren keresztül a szervezetlen menekülésig. A fejezet nemcsak a menekülést, hanem a „megérkezést”, esetlegesen a beilleszkedést, majd a visszatérés motivációit is bemutatja. Különlegességei azok az elbeszélések, amelyek a cseh területekre telepítettekről szólnak, hiszen az érintetteknek komoly meghurcolásban volt részük. Ezáltal a magyarországi németeknek is volt kapcsolatuk a Kelet-Európában lezajló vad elűzésekhez.

Hasonló elbeszélői ívet mutat be a *Szovjetunióba deportáltak története* is, ahol nemcsak az elhurcolások jelennek meg, de azok változatai is. Ahogy halad a front 1945 első hónapjaiban, úgy változik a szovjet deportálás, előbb a németeket érintő rabszolgamunkából a katonakorú férfiak elrablásán át, végül ismét a németeket érintő helyi kényszermunkává.

A Németországba történt elűzés története a leghosszabb fejezete disszertációnak, amelyben a magyarországi németek által megélt hasadástörténet jelenik meg. Az elbeszélői ív itt legfőképpen a *lét-biztonság* megszűnésének, az egzisztenciális biztonság széttörésének elemein keresztül interprtálódik. Nemcsak a meghurcolás, de a közösségben hangsúlyosan megjelenő árulás története is helyet kap. A fejezet nemcsak az elűzöttek németországi beilleszkedésének állomásait mutatja be, hanem azoknak a sorsát is, akik *illegálisan hazatértek* ekkor.

Az „anyanyelvesek” történetét bemutató fejezet azokról a kitelepített németekről szól, akiket 1947/48-ban nem Németországba, hanem esetenként településükön belül más házba, de nemritkán más faluba telepítettek. A történeteiket összefoglaló fejezet az első a disszertációban, amely integrációjuk és vagyonuk visszaszerzésének interpretálásával egy-másfél évtizedet is felölel. A családok sorsa alapján megállapítható, hogy ezen akció is legalább olyan tervszerűen volt végrehajtva, mint az elűzés.

Az „anyanyelvesek” fordulópont a disszertációban. Az etnikai jellegű jogfosztás a tárgyalt sorsok időszakától vált át társadalmi alapú jogfosztássá. Mivel a hazai németek már a többségi társadalmat ért jogfosztások (kulákosítás, hortobágyi kényszermunka, kitelepítések) előtt megtapasztalták a vagyoni és etnikai retorziókat, ezért „a bosszú ötvenes évek” (1948-1961) időszakát *töredékesen* élték meg. Bár mind a kulákosítás, mind az újabb kitelepítések érintették a németiséget, az emlékezetben éppen olyan töredékesen maradtak meg ezek az események, mint az 1956-os felkelés. Mégis ezekből a töredékekből azt szűrtem le, hogy társadalmi gyakorlatok – főleg a paraszti világban – megegyeztek a többség viselkedésével. Ez azonban a szocioökonómikus identitásuk feladásával is járt.

A hosszú ötvenes évek a *paraszti társadalom felszámolásának évtizede* is volt egyben, amelyben a magyarországi németek mint tanúk, átélők szintén részt vettek. E fejezet időkerete körbeöleli és továbbviszi az előző, az ötvenes évek első felében lezajlott retorziókat. A téesz-szervezések és az erőszakos kollektivizálás ellen az évtized első felében saját téesz-csoportok létrehozásával reagálnak a németek, míg az 1958 végén elhatározott második hullámban már csak az újabb vagyoni retorzió elszenvedői. Ezt a jogfosztást már azzal az új faluközösséggel együtt szenvedik el, melyben sokan a németiség földjéből teremtettek egzisztenciát 1945 után.

A *parasztalanításról* szóló fejezet szintén töredékes emlékekből áll össze, de a lerohant községek áldozatai között éppen úgy németek vannak, mint a pártemberek, agitátorok és a kolhozok első vezetői között. Éppen emiatt átfogó tapasztalati ívet tudtam felvázolni nemcsak arról a generációról, melynek tagjai végleg elvesztették a földhöz fűződő viszonyukat, de azokat is meg tudtam szólaltatni, akik a háborút gyermekként megélve, az ötvenes éveket tanulással töltve, először tértek vissza szakemberként – kiemelt esetünkben mezőgazdászként – az adott településekre.

A jogfosztások utáni miliőt igyekszik összefoglalni az említett keretfejezet zárótagja, amely a *megváltozott identitás elemeit* vizsgálja, ezen belül a vegyes házasságokat, a nyelvvesztést, a politikai és társadalmi identitás változásait és az új kötődések kialakulását.

III. Összegzés és következtetések

Doktori értekezésemben a magyarországi németek alávetettségi narratíváját szocioökonómikus kötődésük, identitásuk és társadalmi integrációjuk erőszakos lebontásaként értelmezem, amelyet különböző hatalmi erők folyton változó indítékkal hajtottak végre. Az elbeszélésekből is az derült ki, hogy nemcsak etnikai (anyanyelvi-származási), hanem szocioökonómikus motivációja is volt a represszióknak. Az autoriter magyar állam (1920–1944), majd a színlelt demokratikus erők (1944–1948), végül a szovjetizálási programot végrehajtó kommunista diktatúra (1948–1990) deklasszáható emberi és anyagi (vagyoni) forrásnak tekintette a németeket, akiket előbb etnikailag (1944–1948), majd társadalmi pozíciójuk (1948–1959) miatt deklasszált.

Az észak-dunántúli németek alávetettségi narratívájáról több általános aspektus is megállapítható. A közlések többsége zárt rendszerű történelmi emlékezetként működött. Vagyis egyes kultúrtájaknak saját emlékezeti miliójuk alakult ki, s csak részben volt kapcsolatuk más német közösségekkel. Így a narratíva közlését is több elzárkózott német közösség elbeszélte történelmeként tudtam leírni. Egy soproni német nem ismeri bakonyi nemzetiségi társainak hasonló történetét, s a magyarországi német közbeszédben sem terjedt el olyan diskurzus, amely alapján e kölcsönhatásokat ki lehetett volna mutatni.

Disszertációm nemcsak a tárgyalt időszak, de a módszertan számára is adalékot nyújt. A történetek személyi szintjén azt tapasztaltam, hogy a történelmi interjúk kérdésekkel segített alkalmazása esetén *szinoptikus* (áttekintő, önmeghatározó), saját szimbólumrendszerrel rendelkező elbeszélések jönnek létre. Sok idézetenél megtalálható a

címszerű kezdés, mint a kérdésre adott válasz, majd *a saját történet* – szerkezetileg ugyan több narratív bontással rendelkező – viszonylag egységes közlése. Az identitásoktól függött, de több elbeszélő is vallásosnak mondta magát, ezért náluk sajátos keresztúti szenvedésbe ágyazott, megemelt történetek voltak a jellemzőek. Úgy vélem, hogy *az orális önreprezentáció tiszta formája ez*, amely az életrajzi tudásalapnak keretet és értelmezést adott.

Tapasztalataim szerint a németek alávetettségi narratívája, közösségi interpretációja értelmezhető *szenvedéstörténetnek* is, amelyben a három évtizedes jogfosztás-sorozatok különböző fajtái épülnek be az identitásba. Ezeket a kényszereket a németek igyekeztek felülírni, munkakultúrájukkal megkérdőjelezni. A kérdésekkel-rákérdezésekkel vezetett oral history módszertanával sokkal letisztultabban kaphat a történész egy olyan narratívát, amely kellő elemzéssel valódi forrásokhoz vezet, amely a kellő válogatással, egy másik interjú reflexív (tanúval való) összehasonlításával ezeket az információkat hitelesítheti is.

A németek alávetettségi narratívájának hatásmechanizmusát két elem feszültsége határozta meg. Az első *az élet-biztonság* érzetéhez kötődött. Ide sorolhatók a 2. világháború életveszélyes helyzeteinek élményei: a katonasorsok, a front közvetlen élménye, az élet értékének instrumentalizálása *raptív* és *autotelikus* erőszakkal, de sok szempontból a háborús telepítések bizonyos esetei (a vad elűzésekhöz köthető élmények), a szovjet deportálásokhoz köthető tematikák is. A női és férfisorsok ellentétesek: míg *a férfiak katonáskodásukkal megemelt, dagályos hőstörténetként (a történelem alakítójaként) jelenítették (emelték) meg magukat, addig a nők és a gyermekek alávetettként, olykor nemi erőszakot elszenvedettként* beszéltek el történetüket, melyet sokszor tabusítottak.

A narratívában éppen ezért a háború és annak „meghosszabítása” az elűzés és kitelepítés időszaka sűrű szövésszerű élményanyagként interpretálódott, hiszen az elemi represszió ezen időszakban volt a legintenzívebb: az éntudatok szinte napok alatt jutottak el a leértékelésben az ideális gyermekkori állapotból a megerőszkolt nő, vagy a tömeggyilkosság tanúja mélypontjáig. A másik aspektus a *létebiztonság érzete*, amely az egzisztenciális minőség változását, a vagyoni meghurcolást és a kényszermigrációt jelentette. Ebben az *elűzések, a kitelepítések, mint elsöprő erejű repressziók a háború – minőségi változásokkal történő – folytatásaként jelennek meg*. Az egzisztenciális jogfosztást azonban – még ha csak részben is – meg tudták kérdőjelezni alkalmazkodó ellenállással, támogatók szerzésével, illegális hazatéréssel, vagy éppen az otthonuk visszavásárlásával.

Ezt a visszavásárlást reakcióként értelmeztem, méghozzá olyan aktivizáló reakcióként, amelyben a családok megkérdőjelezték jogfosztásukat, a passzivitásukat. Ez az akarat rávetült arra is, hogy a társadalmi szerepüket visszanyerjék. A közölt elbeszélések *identitás munkájának* is nevezhetőek. A németek énképe megtört, amikor az országos közvélemény hazaárulónak bélyegezte őket, s ezt megpróbálták helyreállítani: bebizonyítani, hogy mégis jó hazafiak. A magyar nemzeti identitáshoz való „visszatérés” (az identitás újjáépítése) az általam a „helyre” *koncentráló identitásnak* (település, kultúrtáj) nevezett módon zajlott le. Vagyis közlőim nagy része az interjú készítése során arról tett tanúbizonyságot, *hogy a magyar nemzethez hű hazafi volt*, de a politikai ideológia bűnbakként meghurcolta, vagyonukat nacionalizálta, községüket „kommunizálta”.

Identitásuknak részévé vált az, hogy ők, „svábok”-ként a „magyar nemzet árulói, kihasználói”. Sokáig abban a bűnös tudatban kellett élniük, hogy nem hazafiak, nem igazi

magyarok, ami beépült az identitásukba. Mégis azt tapasztaltam, hogy sokan ahhoz a nemzethez érezték magukat közel, amely kitaszította őket, és nyelvüket korlátozta. Ennek oka – mint a kérdéssorokra adott válaszokból kiderült –, hogy *az a hasadás*, amely a hazai németeket elválasztotta a magyar nemzettől, számukra megmagyarázhatatlan volt. Az emlékezőkben kollektív tudatként, felsőbb erőként csapódott le meghurcoltatásuk.

A kollektivizálásnál is felfedezhető volt, hogy a németek a megtört identitásukra kapaszkodókat kerestek. A magyarországi németesség „német identitása” főleg faluközösségükhöz kötődött. Egyszerűbben fogalmazva, a németek államhűsége (magyar) és németességük megélése (a faluközösség nyelvi egysége) adta kettős kötődésüket. *A Magyarországon maradt németeknek a többségi társadalom és a politikai hatalom stigmatizálásával (lenézés, nyelvtiltás, vallási és gazdasági szokások tiltása, anyanyelvi oktatás erős korlátozása) kellett szembesülniük, amelynek közös pontja volt – a megbélyegzésen felül –, hogy a németek államhűségét megkérdőjelezte.*

Az identitás munkában a kolhozosítás időszaka hozta meg a változást. Ekkorra ugyanis lezajlott már az ötvenes években jellemző deklaszáció. Felnőtt egy újabb generáció, és a mezőgazdaság szocialista átszervezésével egy olyan deklaszáció indult meg, amely már nemcsak a németeket, hanem azokat a földtulajdonos magyarokat is érintette, akik 1945 és 1948 között a falvakba érkeztek. Ez a közös identitás pont a *kommunistaellenesség* lett, amely nemcsak a mai emlékezetpolitika miatt épült be a németek tudatába, de *a faluközösség kiegyenlítődésének, társadalmi és etnikai összeolvadásának érdekében is megjelent.* A kollektivizálás, vagyis a magyarok és németek közös jogfosztása után köttetik a legtöbb vegyesházasság. Ennek az „identitáskeresésnek” tömeges felfogása alakult ki, melynek lényege az, hogy a jellemzett

vonulat (amely nemritkán politikai jellegű) kényszeredett támogatása miatt az egyén „újra jó magyarnak” érezheti magát. Ez a pozicionálás jellemző az elbeszélők többségére, s ez nevezhető *identifikációs asszimilációnak* is.

IV. A doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk és előadások

IV.1. Publikációk

2015

„Itt csak a vagyon köllött.” A földreform és következményeinek élménye az észak-dunántúli németek emlékezetében. In Varga Zsuzsanna, Pallai László (szerk.): *Föld–Parasztág–Agrárium, Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében*, Hajdúnánás, 2015, 249-271.

Előzetve. Egy bakonyi német asszony emlékezete a háború borzalmairól. Memoár és Oral history összehasonlítás. (tanulmány) In Bódy Zsombor, Horváth Sándor (szerk.): *1944/1945: Társadalom a háborúban: Folytonosság és változás Magyarországon*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. (Magyar Történelmi Emlékek), 53- 70.

2016

Adalékok a bakonyi német falvak második világháború végi evakuálásához – az egyházi források és visszaemlékezések tükrében. In Karlinszky Balázs –Varga Tibor László (szerk.): *„Nebéz időken dönteni kell” A veszprémi püspökség a második világháború idején. A veszprémi egyházmegye múltjából 29.* Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém, 2016. 161–190.

A Dunakanyarból 1945-ben, német származásuk miatt szovjet munkatáborokba deportáltak emlékezete az „oral

history” források tükrében. In Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Gergely Krisztián (főszerk.) – Ö. Kovács József: *Vidéktörténet 1. – Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18.–20. században*, MTA-BTK Kutatóközpont, Budapest, 2017. 229–272.

2017

„Anyanyelvesek” a Bakonyban. A Veszprém megyei németek „kitelepítése” (belső telepítése). (tanulmány, könyvfejezet). In Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *„Rendületlenül a romok között” – A veszprémi egyházmegye 1945–1972 között. A veszprémi egyházmegye múltjából 30.* Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém, 2017. 213–257.

2018

A magyarországi németek belső telepítésének emlékezete Veszprém megyében. In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány – A „szocializmus alapjainak lerakása vidéken a bosszú ötvenes éveiben I. Magyar vidék a 20. században 2.* MTA-BTK Kutatóközpont – NEB, Budapest, 2018. 275–316.

Hazáink – Német és magyar kényszer migrációs sors a második világháború utáni Magyarországon egy Buda környéki község szémszögéből, / Heimatländer – Das Schicksal der deutschen und ungarischen Zwangsmigranten nach dem Zweiten Weltkrieg in Ungarn. Napkút Kiadó, Budapest, 2018.

2019

„Malenkij robot”-tól a malenkij robotig. Magyarországi németek „jóvátételi közmunkán” a Dunakanyartól a Bakonyig – az emlékezések tükrében / Ungarndeutsche aus der Gegend des Donauknies bis zum Bakonygebirge bei der „Wiedergutmachungsarbeit” – Erinnerungen der Verschleppten / In Márkus Beáta (szerk.): *Málenkij robot – Fiatal kutatók eredményei. Nemzetközi konferenciakötet / Malenkij robot - Ergebnisse junger Forscher und Forscherinnen. Internationaler Tagungsband* Magyarországi Németek Pécs–Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2019. 49-72.

A paraszttalanítás az észak-dunántúli németeknél, a visszaemlékezések tükrében (emlékanyag közlés és elemzés), In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány — A szocializmus alapjainak lerakása 2 – Magyar vidék a 20. században* 3. MTA-BTK Kutatóközpont – NEB, Budapest, 2019. 81 – 183.

2020

Etnikai tisztogatások: deportálások, elűzések, kitelepítések, lakosságcserek – A Magyarországot érintő mesterséges népmozgások a második világháború végétől az ötvenes évekig. In L. Balogh Béni – Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Az együttélés történelme – Nemzetiségi kérdés Magyarországon*, Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2020. 261–288.

2021

Muskovics Andrea Anna – Ritter György (szerk.): Elhurcolva – Kényszermunka, deportálás és ezek formái a középnyugati-magyarországi régióban, 1944/1945, Napkút Kiadó, Budapest, 2021.

2022

Az oral history: megközelítési szemlélet az elbeszélte történelemhez, In Csikós Gábor (szerk.): *Forrásvidékek – Visszaemlékezések a 20. századra. Magyar vidék a 20. században* 8. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2022, 20–47.

Az államhatalmi represszió és ennek következményei az észak-dunántúli németek visszaemlékezéseiben. Emlékanyagközlés és -elemzés, In Csikós Gábor, Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Lefojtva – Uralom, alávettség és autonómia a pártállamban. Magyar vidék a 20. században* 7. ELKH-BTK Kutatóközpont – NEB, Budapest, 2021. 147–224.

V.2. A doktori értekezés témaköréhez tartozó konferencia-előadások

2015

Jogfosztások és deklasszáció az észak-magyarországi németek emlékezetében, előadás, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága Vidéktörténeti témacsoportja, *Vidékkutató*

eredmények és kérdések Fiatalok régi témákról konferencia, Budapest, 2015. április 21.

„Itt csak a vagyon köllött.” – A földreform és következményeinek élménye az észak-dunántúli németek emlékezetében. Konferencia. *Föld–Parasztág–Agrárium – A földkérdés a 20. századi Kárpát-medencében*, A MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottsága, a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájával közösen szervezett konferenciája, Hajdúnánás, 2015. június 5.

A német nemzetiségű falvak lakosságának evakuálása 1944 decemberében, Egyházi konferencia. *Háborús évek. A veszprémi egyházmegye a második világháborúban*. Veszprémi Főegyházmegye, A Veszprémi Érsekség Egyháztörténeti Bizottsága, A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola és a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém, 2015. augusztus 26.

Az észak-dunántúli németek „alávetettség” narratívája 1945-től a kollektivizálásig, Konferencia *A társadalom szovjetizálása – az alávetettség racionalizálása a trianoni határon innen és túl. Társadalmi gyakorlat vidéken a 1940-es évektől az 1960-as évekig*, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Vidéktörténeti témacsoportja, Budapest, 2015. november 10-11.

2016

Az észak-dunántúli németek és a kollektivizálás: tematikák és tapasztalatok az „oral history” szemszögéből.

Műhelytanácskozás. *A szocializmus alapjainak lerakása Magyarországon*; Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Vidéktörténeti témacsoportja, Budapest, 2016. február 23.

„Anyanyelvsek”: a magyarországi németek belső telepítése Veszprém megyében, a visszaemlékezések és az egyházi források tükrében. Egyháztörténeti Konferencia *„Impavide inter ruinas” – A veszprémi egyházmegye 1945 és 1972 között*, Veszprémi Főegyházmege, Veszprémi Érsekség Egyháztörténeti Bizottsága, Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém, 2016. augusztus 28-29.

A háborús nemi erőszak áldozatainak nyelve és története. Sántha Istvánnal közösen. *Eltérő nemiség: a túlkompenzálás, visszaélés, megalázás, fölény, leigázás és zsarolhatóság reprezentációi a (főként kortárs) irodalomban és más művészetekben, történelemben, társadalomban*. Konferencia. A PTE BTK centrumú Kortárs Világirodalmi Kutatókör és a Pécs-decentrum Kulturális Egyesület, Pécs, Civil Közösségek Háza, 2016. szeptember 28–29.

Malenkij robot – A „jóvátételi közmunkára” deportálás második világháború végi formái, jelenségei, értelmezései Délkelet-Európában / Malenkij robot” – „Kleine Arbeit”? Erscheinungsformen, Varianten und Interpretationen der Wiedergutmachungsarbeit am Ende des Zweiten Weltkrieges in Südosteuropa; Kétnyelvű konferencia és tanári továbbképzés / Konferenz und Lehrerfortbildung; *A német népesség elburcolása malenkij robotra a Kárpát-medencében / Verschleppung der deutschen Bevölkerung des Karpatenbeckenszum*

Malenkij Robot; Valéria-Koch-Bildungszentrum, Pécs /
Fünfkirchen. 2016. november 11.

Töréspont? 1956 mint társadalomtörténeti fordulópont az
észak-dunántúli németek emlékezetében; Konferencia; *1956
előzményei és utóélete – vidéki miliókben*; NEB, Magyar
Tudományos Akadémia-Bölcészettudományi Kutató
Központ – NEB Vidéktörténeti Témacsoport, PAB Város-
és Helytörténeti Munkabizottsága a PTE BTK
Történettudományi Intézet Modernkori Történeti Tanszéke
és Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja,
MTA Pécsi Akadémiai Bizottságának Székháza; 2016.
november 21–22.

2017

Anyanyelvsek a Bakonyban. A Veszprém megyei németek
„kitelepitése”. Előadás. Ellenségkép és emlékezet a hosszú
ötvenes években. Konferencia. *A szocializmus alapjainak
lerakása” II.* Magyar Tudományos Akadémia
Bölcészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet
Bizottsága, Vidéktörténeti témacsoportja és MNL Fejér
Megyei Levéltára, 8000 Székesfehérvár, Szent István tér 2-3.
2017. november 16.

*A Veszprém megyei németek jogfosztása egy településfelügyelő
szemszögéből.* Előadás. *Fejezetek a magyar közigazgatás történetéből
1945-1958*, Konferencia. Magyar Nemzeti Levéltár Országos
Levéltára, 1014 Bp. Bécsi kapu tér 2-4. 2017. november 8-9.
Konferencián részvétel.

„Fronton innen, fronton túl”: Magyarországi németek „jóvátételi
köz munkán” a Dunakanyartól a Bakonyig – az emlékezősek

tükreben. Előadás. „*Elburcolva*” – *Kényszermunka, deportálás és ezek formái a középnyugat-magyarországi régióban, 1944/1945.* Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Vidéktörténeti Témacsoportja, Budapest, MTA – Humántudományok Kutató Háza, 1097 Bp. Tóth Kálmán utca 4. 2017. május 26. – *konferenciaszervezés, részvétel.*

2018

A magyarországi németek jóvátételi kényszermunkára deportálásának változatai a Dunántúli-középhegység területein, különös tekintettel a Dunakanyarra és a Dunazughegységre. Konferencia. *Málenkij robot – Fiatal kutatók eredményei,* Nemzetközi Konferencia, Pécs, Hotel Palatinus, Bartók terem, 7600 Pécs, Király utca 5. 2018. november 23-24.

2019

Magyarországi németek az Észak-Dunántúlon a jogfosztások és a kollektivizálás után. Konferencia. *A legvidámabb barakk? – Vidéki életképek Magyarországról és Erdélyből az 1960–70-es évekből,* Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Vidéktörténeti Témacsoport, Sárospatak, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2019. november 7-8.

2021

Vonzások és taszítások. Az ötvenes évekbeli „munkaszolgálat” és a hetvenes évekbeli vendégmunkás-tapasztalatok a magyarországi németeknél. Konferencia. *Kényszerek és realitások. Falvak és térszék az 1960–1980-as években.* Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Vidéktörténeti Témacsoport. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021. november 9.

2022

Oral History mint történeti forrás, Referátum, *Magyar Levéltárosok Egyesülete – Vándorgyűlés*, Magyar Levéltárosok Egyesülete, Hotel Magyar Király, Trónterem, 8000 Székesfehérvár.

Német nemzetiségűek a magyar kolhozokban, 1952–1961, Konferencia, *Magyarországi németek – kapcsolatok, hálózatok (1920–2020)*, 2022. november 15. 10.00 – 16.00, ELKH – BTK,